

Янковий М.О.

Одеський державний університет внутрішніх справ

СЛІДОВА КАРТИНА ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: ОСОБЛИВОСТІ ТА ШЛЯХИ ВИЯВЛЕННЯ

Анотація. У статті з урахуванням сучасного стану розвитку криміналістичної науки та правоохоронної практики досліджено слідову картину злочинів, які вчиняються у сфері земельних відносин, акцентовано увагу на місці слідової картини в структурі криміналістичної характеристики злочинів. Відмічено наявність обов'язкового відображення в навколишній обстановці наслідків дії злочинців у формі слідів. Зазначено про існування постійного попиту на вивчення і дослідження слідів злочину при розслідуванні будь-якого кримінального правопорушення і злочинів у сфері земельних відносин зокрема. Підкреслено фундаментальність криміналістичного вчення про сліди в науковій теорії криміналістики. Відмічено особливу значущість для Української держави і суспільства сфери земельних відносин, наявність багатьох викликів та загроз, одним із яких є земельні кримінальні правопорушення.

Автором підкреслюється, що в залежності від характеру злочинів, скоєних у сфері земельних відносин, способів їх вчинення, застосованих знарядь, на місці події залишаються різні сліди і речові докази, які у свою чергу утворюють слідову картину вчиненого злочину. Виявлення їх, аналіз, встановлення причинних зв'язків дозволяють побудувати картину події, сформувані уявні або дійсні моделі злочину, механізм його вчинення. Дослідження таких слідів і речових доказів може вказати на особу злочинця, особу потерпілого та обставини події, виявити сліди приховування злочину тощо. Вказується на значення криміналістичного дослідження документообігу у сфері земельних відносин з метою виявлення слідів протиправного впливу зацікавлених осіб; розглядаються можливість та особливості використання слідчим так званих віртуальних слідів, шляхи їх виявлення та перевірки. Акцентується увага на необхідності подальшого дослідження слідової картини злочинів у сфері земельних відносин як підґрунтя підготовки відповідних методичних рекомендацій для підрозділів Національної поліції, залучених в орбіту боротьби з правопорушеннями у земельній сфері.

Ключові слова: земельні відносини, криміналістична характеристика, слідова картина, віртуальні сліди злочину, кримінальне провадження, досудове розслідування, слідча ситуація, слідча (розшукова) дія, спеціальні знання, експертиза

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 14 Конституція України визначила і закріпила статус землі і визнає її основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (ст. 14) [1]. Щороку 800 тис. фізичних та юридичних осіб оформлюють в Україні близько 1 млн. земельних ділянок із земель державної та комунальної власності. При цьому законодавство прописано таким чином, що оформити ділянку без порушень майже неможливо, а процедура – корупційна, заплутана, непрозора і довготривала [3]. Попри те, що земельна реформа в країні триває більше 30-ти років і кількість законодавчих прогалин дещо зменшилась, сама процедура оформлення земельної ділянки суттєво ускладнилась. Кількість інструментів регулю-

вання у сфері збільшилась і вони дублюють один одного, що створює підґрунтя для численних зловживань, які почасти прямо підпадають під дію кримінального закону.

За експертними оцінками, 3 млн. сформованих земельних ділянок – або 14% від їх загальної кількості – взагалі не внесені до Державного земельного кадастру. При цьому недобросовісні набувачі земельних ділянок мають можливість заплутати «сліди» неправомірних дій із землями через поділ чи об'єднання земельних ділянок, багаторазову передачу між різними фізичними та юридичними особами [3]. В умовах цифрової трансформації визначення слідів, як матеріально-фіксованих об'єктів, поступово розширюється. Цілком природно, що під час вчинення злочинів

у сфері земельних відносин все частіше ділове спілкування відбувається через соціальні мережі, ведеться електронне листування, функціонують сайти відкритої інформації про особливості документообігу при оформленні права власності на земельну ділянку тощо. Все це суттєво впливає на сучасне розуміння слідів злочину та потребує додаткового дослідження.

Отже, існують різні визначення поняття слідів злочину, але як раніше, так і зараз це питання залишається дискусійним. Разом з тим необхідно зазначити, що питання щодо класифікації слідів у сфері земельних відносин залишилось до кінця невизначеним. Криміналістами був зроблений акцент на уявні і матеріальні сліди та їх різновиди. Причому, останні вважалися більш вагомими у зв'язку із їх більшою стійкістю.

Однак зміни сучасного суспільства, які відбуваються під впливом інформаційних перетворень, обумовлюють необхідність вироблення нових прогресивних підходів до ефективного залучення усіх можливостей цифрової трансформації. Тому цілком природно, що останнім часом все більше уваги приділяють віртуальним слідам (комп'ютерним, цифровим, електронним тощо), хоча деякі автори заперечують їх існування, обґрунтовуючи специфіку їх походження з точки зору фізики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання елементів криміналістичної характеристики злочинів, в т. ч. слідова картина, були неодноразово досліджені відомими вітчизняними вченими-криміналістами, серед яких А. Вінберг, А. Волобуєв, А. Іщенко, Н. Клименко, В. Лисиченко, Г. Матусовський, М. Погорецький, М. Салтевський, М. Сегай, Р. Степанюк, С. Чернявський, В. Шепітько, М. Щербаковський та інші. Безперечно, вчені зробили вагомий внесок за вказаними напрямками, але питання визначення сучасних слідів, що притаманні злочинам у сфері земельних відносин, мають певну специфіку, а тому потребують додаткового дослідження, що обумовлено стрімким розвитком науки, зміною законодавства та вимогами правоохоронної практики.

Як правило, вчені-криміналісти під час вивчення слідової картини злочинів у сфері земельних відносин акцентують увагу на документах. Вважаємо, що сучасний підхід до різновидів зазначених слідів повинен бути значно розширений, враховуючи наукові здобутки попередників.

Мета статті. Враховуючи викладене, а також досягнення суміжних галузей знань (кримінальне

право, кримінальний процес, психологія, логіка тощо), ми поставили мету – з урахуванням змін у законодавстві щодо сфери земельних відносин проаналізувати слідову картину злочинів у цій сфері, дослідити їх особливості, з'ясувати можливості виявлення та дослідження.

Виклад основного матеріалу.

Як відомо, одним із ключових структурних елементів науково обґрунтованої методики розслідування злочинів є їх криміналістична характеристика, котра цілком справедливо становить не лише предмет досліджень науковців, а й досить активно використовується у практичній діяльності органів досудового розслідування, оскільки слугує базою для побудови і перевірки слідчих версій, визначення кола, характеру, послідовності і тактики слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних і організаційних заходів під час досудового розслідування.

Справа в тому, що будь-яка подія злочину, як справедливо зазначається у відповідній криміналістичній літературі, залишає зміни в навколишньому середовищі та неминуче супроводжується виникненням слідової картини, яка її відображає. Тому слідову картину (або типові сліди злочину) відносять до одного з основних елементів криміналістичної характеристики злочину, оскільки її дослідження має важливе значення для розслідування будь-якого злочину через зв'язок з іншими елементами криміналістичної характеристики – особою злочинця, способом вчинення злочину, предметом злочину тощо [4, с. 83].

Слідова картина як результат кримінально-протиправних дій відповідних суб'єктів, що зазіхають на суспільні відносини, які складаються під час розслідування правопорушень у земельній сфері, з більшим чи меншим ступенем вірогідності вказують на подію злочину даного виду, винних осіб, час, місце, спосіб та інші обставини, що мають значення для виявлення, розслідування і попередження таких діянь. Тому, як справедливо зазначає Г. Мудрецька, метою доказування при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є збір доказів, достатніх для обґрунтування процесуальних рішень, які можуть бути прийняті прокурором за результатами досудового розслідування по даній категорії кримінальних проваджень [5, с. 169–170].

Як уже зазначалося, скоєння особою протиправних дій у сфері земельних відносин тягне за собою виникнення певної кількості слідів у тому числі і специфічних, притаманних лише зазначеній категорії кримінальних правопорушень. вико-

ристання цих інформаційних даних при розслідуванні злочинів є необхідною умовою забезпечення всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин кримінального правопорушення. Злочин завжди матеріальний і викликає сукупність пов'язаних з ним змін, що відбуваються в органічній та неорганічній природі. Такі відображення поділяються на матеріальні (що виникають як результат взаємодії різних об'єктів), та ідеальні (суб'єктивні образи об'єктивної дійсності, відображені в пам'яті людини). Як справедливо зазначав автор терміну «слідова картина» М Салтєвський, саме інформація, відображена матеріальними та ідеальними слідами, дозволяє побудувати версії про вид події, її кримінально-правову кваліфікацію, ознаки і властивості [6, с. 76].

Дослідження специфіки слідової картини злочинів у сфері земельних відносин варто починати з аналізу кримінальних проваджень та опитування респондентів, які показали, що основу слідової картини складають різнопланові документи, а саме:

а) розпорядчі документи – рішення, розпорядження, погодження, акти, протоколи, постанови та інші документи правозастосовного характеру;

б) правовстановлюючі документи на землю – державні акти на право власності на земельні ділянки, державні акти на право постійного користування землею, договори оренди, купівлі-продажу, дарування земельних ділянок, а також довіреності на вчинення різноманітних дій тощо;

в) документація із землеустрою – схеми, проекти, робочі проекти або технічна документація;

г) документація з оцінки земель – технічна документація з бонітування ґрунтів, економічної оцінки земель та нормативної грошової оцінки земельних ділянок, а також звіти про проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок

д) інші документи (паспорт громадянина України, ідентифікаційний код, заяви у різноманітні інстанції тощо).

Як бачимо, особливе місце серед матеріальних слідів злочинів у сфері земельних відносин займають документи. А. Волобуєв справедливо зазначає, що з криміналістичної точки зору документи розглядаються, перш за все, як ефективний слідосприймаючий матеріал, котрий має велике значення, оскільки виступає джерелом доказів під час розслідування [7, с. 115].

Таким чином, документ – це матеріальний носій інформації, в якому зафіксовані відомості про обставини кримінально-протиправної

події. Ця інформація має відповідний смисловий зміст та може бути зафіксована як у вербальній (у вигляді письмових повідомлень, звукозапису), так і наглядно-образній формі (у вигляді графічних, схематичних, фотографічних зображень). Необхідно відмітити, що у письмових документах сліди залишаються у вигляді підписів, рукописів, відбитках печаток та штампів, друкованому тексті тощо. Безсумнівно, все це матеріальні сліди. Проте слід також підкреслити, що велика кількість зазначених слідів відображається і в електронному форматі, здебільшого в Державних реєстрах та електронних носіях. У зазначеному контексті не слід випускати з поля зору ті обставини, що зазначені сліди можуть залишатися в комп'ютерній техніці у вигляді проектів документів, електронній переписці, в електронних гаджетах, сайтах відкритої інформації, що використовуються для спілкування між співучасниками за допомогою месенджерів, IP-телефонії тощо. Мова йде про відносно новий різновид слідів: так звані віртуальні сліди, які іноді називають цифровими або електронними. Термін «віртуальні» сліди впливає із основних понять, які надає Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», зокрема кіберпростір або віртуальний простір як середовище, яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних [2]. Тому ми вважаємо доцільним вживання терміну «віртуальні» сліди попри усі суперечності, які існують щодо цього виду слідів, оскільки вони широко застосовуються при розслідуванні значної кількості кримінальних правопорушень і, наразі, не є предметом нашого дослідження.

Доречно додати, що віртуальними слідами також можна вважати наслідки роботи антивірусних і тестових програм, які можуть бути виявлені під час вивчення комп'ютерного обладнання, робочих записів програмістів, протоколів роботи антивірусних програм та програмного забезпечення. Залучення спеціаліста з комп'ютерної техніки та програмного забезпечення під час досудового розслідування, зокрема огляду місця події, допоможе їх виявити.

Висновок. Таким чином, підводячи підсумки, слід констатувати, що під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин залишається

специфічна слідова картина, чітке розуміння якої у сукупності з іншими елементами криміналістичної характеристики буде слугувати підґрунтям для планування розслідування, проведення подальших слідчих (розшукових) дій, залучення обізнаних осіб з певних напрямів. Знання основних елементів криміналістичної характеристики

цього виду злочинів, без сумніву, стане у нагоді слідчим. Проблемних питань, пов'язаних із розслідуванням правопорушень у земельній сфері, залишається багато, тому, зважаючи на зміни в законодавстві та появу нових способів вчинення зазначеної категорії злочинів, подальші наукові дослідження в цьому напрямі є перспективними.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
2. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. UKR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
3. Подолати корупцію в земельних відносинах допоможе зменшення інструментів регулювання і переведення їх в електронній формат. URL: <https://brdo.com.ua/top/podolaty-koruptsiyu-v-zemelnyh-vidnosynah-dopomozhe-zmenschennya-instrumentiv-regulyuvannya-perevedennya-yih-v-elektronnyj-oromat/>
4. Лилик В.А. Методика розслідування нецільового використання бюджетних коштів, виділених на роботу із відходами : дис. канд... юрид. наук: 12.00.09 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2019. 239.
5. Мудрецька Г.В. Особливості доказування у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 165–171.
6. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. 588 с.
7. Волобуєв А. Ф. *Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва* : дис. ... доктора юридичних наук : 12.00.09. Х., 2001. 426 с.

Yankovyi M.O. INVESTIGATION SCENE AS AN ELEMENT OF FORENSIC CHARACTERISTICS OF CRIMES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS: FEATURES AND WAYS OF DETECTION

In the article, taking into account the current state of development of forensic science and law enforcement practice, the trace pattern of crimes committed in the field of land relations is investigated, attention is focused on the place of the trace pattern in the structure of the forensic characteristics of crimes. It is noted that there is a mandatory reflection in the surrounding environment of the consequences of the actions of criminals in the form of traces. It is noted that there is a constant demand for the study and research of traces of crime in the investigation of any criminal offense and crimes in the field of land relations in particular. The fundamentality of the forensic science of traces in the scientific theory of forensics is emphasized. The special significance of the sphere of land relations for the Ukrainian state and society, the presence of many challenges and threats, one of which is land criminal offenses, was noted. The author emphasizes that depending on the nature of the crimes committed in the field of land relations, the methods of their commission, the tools used, various traces and physical evidence remain at the scene of the incident, which in turn form a trace picture of the committed crime. Their identification, analysis, establishment of causal relationships allow to build a picture of the event, to form imaginary or actual models of the crime, the mechanism of its commission. The study of such traces and material evidence can indicate the identity of the criminal, the identity of the victim and the circumstances of the event, reveal traces of the concealment of the crime, etc.

It is pointed out the importance of forensic investigation of document circulation in the field of land relations in order to identify traces of illegal influence of interested persons; the possibility and features of the investigator's use of so-called virtual traces, ways of their detection and verification are considered. Attention is focused on the need for further research into the trace pattern of crimes in the field of land relations as a basis for the preparation of relevant methodological recommendations for the units of the National Police involved in the orbit of combating offenses in the land field.

Key words: *land relations, forensic characteristics, trace picture, virtual traces of a crime, criminal proceedings, pre-trial investigation, investigative situation, investigative (search) action, special knowledge, expertise.*